итхьаматэу Кушъу Ибрахьимэрэ

чылэм щыщ лІыжъхэмрэ игъусэ-

хэу къыхэтхыгъэ бгъагъэм чІэлъ,

сыгъэгъэ Іуашъхьэр зэрэпсаоу

пэным пае а къупшъхьэхэр чІыпІэ

хэхыгъэ горэм, ежь батырым зэ-

рифэшъуашэу, щыгъэтІылъы-

Лъэпкъым илІыхъужъ фигъэп-

ІункІыбзи егъэтыгъ.

Псэкъупсэ псы Іумаф: шъомбгъошхоп, чъэрылэп, рэхьат, ипсыхэр пцэлыбэмэ аблихызэ, Краснодар псыІыгъыпІэм хекІутэх. Инэпкъ тешъохэм уащыпсэущтэу уащылэжьэщтмэ, сыдрэ лэжьыгъи ащыбагьоу чІыгу тегъэпсыхьагъэх, бэрэчэтых. Ижъым-ижъыжым, мыжьо лІэшІэгъум къыщыкІэдзагъэу, мыщ ипсыІушъохэр цІыф псэупІэх, ары адыгэ льэпкъым икІэныжъхэу археологие саугъэтхэу псэупІэжъхэр, Іуашъхьэхэр, къэхэльэжъхэр, тхьэльэІупІэхэр бэ хьухэу закІыІутыхэр. Бжъэдыгъу чылэхэу Очэпщые, Шыхьанчэрыехьаблэ, КъэзэныкъоякІэм, Къэзэныкъуае, Шэбэнэхьаблэ ягъашІэ мыщ епхыгъэ шъыпкъ.

Краснодар псыІыгьыпІэр ашІынэу заублэм Очэпщые нэмыкІырэр зэкІэ ІуагъэкІи, Адыгэкъалэ агъэкощыгъэх. ЧІыпІэм псыр къырагъауи, орхэр шъхьафит зэхъухэм, етІэ нэпкъхэмрэ къоджэ псэупІэщтыгъэ бгышъхьэхэмрэ льэшэу ылъэсыхьагъэх. Нэпкъэу гоухэрэм ыпэкІэ амышІэщтыгъэ археологие саугъэтхэр бэдэдэу къачІэщыгъэх.

Тичылэу Тэуйхьаблэ щезгъажьи, Теуцожь районым къыгъэгъунэрэ псы нэпкъхэр 1978-рэ гъэр къыхэдгъэщыгъагъ. Яблэнэрэ илъэсым къэсплъыхьэгъагъэх. Археологие саугъэтхэр къыхэзгъэщ- тІысхьагъэу агузэгу исыгъ. хэмэ згъэунэфыхэзэ, КъэзэныкъоякІэр зытесыщтыгьэ бгыпэм хэтэтІыкІхэм ятІонэрэ тхьакІумасызынэсым, хьадэкъупшъхьэ бэ- лъэри, мэзэныкъо теплъэ зи Гэ дэдэ къычІэщыгъэу сарихыылІэ- джэрз шъхьэхэІоу дышъэпс егъэгъагъ. Ахэм ахэлъыгъэх ІэшІэгъэ зэмылІэужыгъохэр, хьакъу-шыкъухэр, Іашэхэр, зызэрагъэкІэракІэщтыгъэ Іэпэщысэхэр. Мы чІыпІальэм ильэс 5000-м къыщымыкІэу хьадэхэр зэрэщагъэтІылъы--ефев енеахеал дехеалытшыаж -еатаІшеІ еатеІлыахк мехфаахаш хэм къагъэнэфагъ.

Къыхэзгъэщыгъэр къэхэлъэжъышху. Мыщи нэмыкІырэ саугъэтхэми къахэкІыгъэхэу Адыгэ краеведческэ музеим, Мыекъуапэ, пкъыгъо зэмылІэужыгъохэр ащыгъум есхьылІэгъагъэх. Псэкъупсэ къы Гузгьотагъэхэр ЛэупэкІэ Нурбый шІогьэшІэгьонхэу, чІыпІэу къызхэкІыгъэхэр

езгъэльэгъунхэу къысэльэІугъагъ. Тызэгъусэу 1980-рэ илъэсым Іоныгъом иапэрэ мафэ КъэзэныкъоякІэр зыдэщысыщтыгъэм жыгъэйхэу бэ тедэгъагъэхэр. ЧыІу тыкІогьагь. Чылэм къыгъэгъунэщ- инхэу къыпцІэм фэдэхэу ІукІытыгъэри иІэгъо-благъохэри къызэ- хьэхэу, зышъхьашъохэр дышъэпс дэтплыхьагъэх. Сэ гу зыльысы- егьэшъуагъэхэу гьэдэхэгъагъэхэр мытагьэу Нурбый къуаджэм икъохьапІэкІэ Псэкъупсэ Іутыгъэ псэупІэжъэу мыекъопэ культурэм бгырыпхышъхьэ, блэрыпсым хахьэрэр а мафэм къыхигъэщыгъагъ. (пшъэхъум) пышІагъэхэу — Къэхэльэжыхэу къэзгьотыгьэхэу нэпцэкІэч, цэлдаІ, тхьакІумэкъэтплыхыагьэхэм «Псэкъупсэ укъэбз, Іэбжъэнэукъэбз ыпчанэ

джары къызэрэдэхьагъэри. А мафэм хьадэкъупшъхьэ заулэ мыекъопэ, протомыутІэ, мыутІэ, лІэшІэгъу гурытхэм ахахьэхэу тыуплъэк Гугъагъэх ык Ги -теГинам дехеГинГшимк оалыамп

хыгъагъэх. Шытхьэлэ <u>культурэм хэхьэрэ</u>

<u>КЪЭХЭЛЪЭЖЪ</u> КъокІыпІэмкІэ къэхэлъэжъым ыкІэльэныкьо къэтпльыхьанэу псыІупэм тызырекІокІым, зэготхэу нэпкъым тет ІошъхьитІумэ апэчІынатІэ тыхъугъ. Зым — метрищ, адрэм — зы метрэ ялъэгэ-

гъозэгъагъэмкІэ, Іошъхьэ иныр — Асран Іуашъхь, адрэ шъофым итыхэм язырэм Хьаткъо иІуашъхь

Асран Іуашъхьэ икъохьапІэ пэчІынатІэу а тызынэсыгъагъэм метрэ 40 фэдизкІэ пэчыжьэу шъхьэкъупшъхьэ къыхэщэу тльэгъугъагъэ. ЛэупакІэмрэ сэрырэ ар къычІэттІыкІынэу едгъэжьэгъэ къодыеу дышъэ тхьакІумалъэу мыжъо шэплъ лъапІэхэр япчъагъэкІэ хы хъухэу зыпышІамыжъуашхъор дышъэм хэгъэ-

Шъхьэкъупшхьэхэр къызышъуагъэри къэдгъотыгъэх. Іэлъынитф Іэхъуамбэмэ арылъыгъ: дышъэу — 1, тыжьынхэу — 3, джэрзэу мычІэ исэу — 1. Іэлъынмэ ащыщ араб хьарыфкІэ тхыгъэ тет, ау зэдгъэльэгъугъэхэм къызэраІорэмкІэ, арапыбзэп. Бзыльфыгъэ ныбжьыкІэм щыгъыгъэ дарие (парча) джанэр дышъэ идагъэхэмкІэ гъэкІэрэкІэгъагъэ.

Дышъэ Іуданэхэу тхыпхъэхэр зэрэхэдыкІыгъагъэхэр чІыпІэчІыпІэу къыхэдгъэщыгъэх. ШэкІыр лІэшІэгъухэм агъэкІодыгъ, ау ащ щыщэу зэхэуплІэкІагъэу щыльыгъэ кусэр къызэтенагъ. А шэкІым нахьыжъ ти Адыгэ Лъэпкъ музей чІэлъэп.

ыгъэ джанэм чыІукъакъыщ 18 хъуштыгъэх.

Джэрзым хэшІыкІыгъэхэу къэхэльэжъыкІэ» тяджагь. «СССР-м дэжьыкІэ къыхэкІыгъэх. Ахэм иархеологиеу» том 20 хъурэм анэмыкІзу пхъэ къэмлэнэжъыем дэльыгъэх гъоплъэ пІуакІэ къекІокІэу мышъэ лъэбжъанэ, мыжъо дехетиних уотшаруу жана е Ппети зытешІыхьагьэр. Цуакты щыгыыгъэхэм апыдэгъэгъэ бгырыпхышъхьэ цІыкІуитІу ылъашъхьэмэ акІэрылъыгъ.

Бзылъфыгъэ ныбжьыкІэу зихьадэ къычІэдгъэщыжьыгъэр я XIV-рэ лІэшІэгъум агъэтІыльыжьыгъагъ. Пкъыгъохэу шытхьэлэ культурэм къыхиубытэхэу пыльыгъэхэмкІэ лъэхъаныр дгъэунэфыгъагъэ. Нэужым мы къэхэлъэжъым Нурбыйрэ сэрырэ зэолІхэм адычІалъхьажьыгъагъэхэу сэшхо инхэр зы метрэрэ сантиметрэ 20гъагъ. Ахэм апэмычыжьэу шъоф рэ фэдизхэр як ыхьагъэхэу зэрэпІохэр. Ахэр монгол-къэндзалхэм пхъашэу язаозэ фэхыгъэхэр гъэшъуй Нэджэшъу, Асран ыкІи Алэхъун».

КъэзэныкъоякІэр зыдэщысыщгыгъэм икъыблэкІэ пэблэгъэ бгы-Адэхъун мыщ щычГатГэжьыгъа- гъагъ. гъэу къаІотэжьы.

Іуашъхь раІо. Хъишъэм къызэ- щыІэмэ тыригъатІэ зэгорэм зэрэ- льэхъаным фэхыгъагъэкІэ. Арышъ, рэщиІорэмкІэ, мыщ щагъэтІы- шІоигъуагъэр. Асран Іуашъхьэм ижъырэ къэбарыжъэу къаІотэльыжьыгьэх зэолІ-батыр цІэры- игугъу зыфэсэшІым, ахьщэу те- жьырэмрэ зыщагъэтІыльыгъэ фэщтыр къызэзгъэшІэнэу къыси- Іуашъхьэу ыцІэ зыхьыщтыгъэм-Джэдыгужъ Ушъуашъор, Щэ- ликэмкІэ тарихъымрэ, культурэм- тхыгъэ зэолІыр я XIV -рэ лІэшІэрэ ясаугъэтхэр къэзыухъумэрэ инспекцием сыкІуи, тефэщтыр къязгъэльнтэгъагъ. ТІынхэм сомэ шъокІэ гъэлагъэр адыгэ ІэшІа-140000 фэдиз зэрапэІухьаштыр пэм зэреджэхэрэр Шынэпкъ, Ихьсанэ зесэІом, шІольапІэ хъу-Адэхъун инэпкъ а чІыпІэм езы- гъагъэу е зыгорэм ІэкІиуІэягъэу Іохэрэри щыІэх. Нарт Асран иш сшІэрэп, игущыІэ зэкІихьажьы-

Ащ нахьыбэрэ ежьыри нэмыкІ Іуашъхьэм нэпкъыр къеуцо- адыгэ хэхэси тиархеологие и ІофыгъохэмкІэ гумэкІыгъоу тиІэхэм

кьэ ит Іошъхьэшхом Асран хьу Ихьсанэ Іошъхьэ гьэшІэгьон гьагьэр. Енэгуягьо, нарт Асран а **Тэ тымышІэу, а къэкІорэ архе**-Іогьагь. Ащыгъум Адыгэ Респуб- рэ зызэфэпхьысыжьхэк Іэ, къыч Іэгъум икІэух агъэтІылъыжьыгъагъзу къекІы. Къошынзу шхъонтІагъэп, ар монголхэм къызыдахьыгъэмэ ащыщ, арышъ, а пкъыгъомкІи лъэхъаныр къэошІэ.

Экспедицие <u>зэхэпщэныр</u>

ологхэм титарихь зафэу къатхынэу, зыгорэкІэ цыхьэшхо афашІэу, ащэгугъыхэми тшІэрэп. УпчІэхэр бэ... Нэфэ шъыпкъэр — ежьхэм янаучнэ темэхэм япхыгъэ саугъэтхэр зэратІыщтыр ары нахьыбэрэмкІэ зыпылъыхэрэр.

Тилъэпкъ щыщхэу археологхэр тиІэхэмэ, ахэм анахьи нахь зэфагъэ ахэлъэу тикІэныжъ ауплъэкІущт ыкІи къатхыхьащт. Адыгэ кІалэхэр, пшъашъэхэр археологэу ешъумыгъаджэх зыми ыІорэп. Адыгэ къэралыгъо университетым тарихъ факультетыр къызфызэІуахыгъагъэр археолог-

Іуашъхьэм къычІахыгъэхэм

дышъэ къошын ахэлъэу, а хъун-

Асран Іуашъхьэм къыготыгъэ

Іошъхьэ цІыкІум тызетІэм зи

къызэрэчІэмыкІыжьыгъэм пае

экспедицием ипэщагъэм ар кено-

тафэу, къэ нэкІэу, чыжьэу щыфэ-

хыгъэу зихьадэ къамыгъэсыжьы-

шъугъэм фагъэпсыгъэу къыІуагъ.

<u>КъычІэтхыжьыгъэ</u>

Асран Іуашъхьэм илъэгэгъагъэр

метри 2,7-рэ хъущтыгъэ. ТІыныр

етымыгъажьэзэ ышъхьашъо те-

мыр-къыблэ, къокІыпІэ-къохьэпІэ

льэныкъохэмкІэ зэблэкІхэу зэте-

тыутыгъагъ. Нэпкъ цакІэм зэрэ-

Іутым къыхэкІэу, тракторыр нахь

Гэрыфэгъоу зэрэзекІощтым пае,

къокІыпІэмкІэ идгъэкІызэ ятІэр

тыредгъэфыгъ. Губгъоу къэзыу-

цухьэрэм щизэу Іуашъхьэр зыте-

тэхым, пхъэмбаеу лІыхъужъыр

зыдэльыгъэр къычІэщыжьыгъ.

Тракторым льыплъэщтыгъэм пхъэ-

хэм зэ-тІо аригъэкІуагъэу зысэ-

льэгъум есІуагъ пхъэм хэшІы-

кІыгъэ къызычІэщыкІэ техникэр

ащ нахыбэрэ зэрэрамыгъакІорэр

ыкІи къазгъыркІэ узэретІэн фаер.

Сымылъэгъугъагъэмэ зэ рыкІо-

жьыгъэмэ бульдозерым хьадэри

пхъэмбайри чІым хигъэкІокІэ-

кІакІомэ аштэгъагъэу.

егъэшъуагъэу тхыпхъэхэр зытешІыхьагъэр апэ къыхэдгъэщыгъ. Ащ ычІэгъ шъхьэкъупшъхьэр чІэльыгъ. ГъэшІэгьоныр, хьадэм икъупшъхьэхэр зэкІэ хэкІуадэхи, хьаджыгъэм фэдэу хъугъэх. Къупшъхьэ псаоу къэнагъэхэр а къа- теттІыкІыгъ. Хъишъэм зыцІэ хэ-шхьэкъупшхьэм щыщхэмрэ цэ заулэ зыхэт цэпкъымрэ. Енэгуягъо, ахэр тыжьын йонхэм къызэтырагъэнагъэкІэ. ЯтІонэрэ пкъыгъоу къэдгъо-

зэхэпцІыхьагъэхэу къатищэу,

щэкІы фэдиз хъухэу, иджабгъукІэ

хъугъэу кІэпсэ гъэщыгъэ, бзэп-

сым щышыгъэн фае, къэдгьотыгъ.

лъыгъэх. Къами, шъэжъыий,

гъучІ пкъыгъо цІыкІу заули къы-

зэтефэжьых. Монгол-къэндзалхэр

адыгэхэм къызязэогъагъэхэм

сэшхоу къэдгъотыжьыгъэм фэдэ-

хэр ашІыштыгъэх. Къашыкъыми

къошын кІэракІэми илъэс шъих

фэдиз аныбжь. Къошыныр Дышъэ

ордам щашІыгъ нахь, адыгэ Іэ-

шІагъэп. Пкъыгъохэр шытхьэлэ

(белореченскэ) культурэм хэхьэх.

Арышъ, къэбарыжъым хъугъэ-

шІэгъэ лъапсэ зэриІэр мыхэмкІи

лІыхъужъым изакъоу Іуашъхьэ

ихьадэ фэшъхьаф къызэрэчІэ-

фэхыгъэ батыриплІымэ гъэнэ-

фагъэу Іошъхьэ зырыз афашІы-

Зыпсэ лъэпкъым фэзытыгъэ

чІэтхыгъэх.

къэошІэ.

жьыгъэмэ дэгъугъэ. Асран Іуашъхьэр къызэрэгъэтыгъэр — ышъхьашъо зэфэдэкІэ нэжьыгъэн фаер зыгу къэкІыгъэр къашхъоу, зэкІужьэу, къошын илъэсыбэрэ музеим Іоф щызыкІэракІ. Ащ ыкъопс дэгъэзыягьэу шІагъэу, адыгэ лъэпкъым иІофыхьадэм ылъапэкІэ щылъыгъ. гъохэм лъэшэу агъэгумэк Іырэ АгъэтІыльыжынгьэгъэ зэолІым Дыды Фатим. Мыщ узэгупшысэн сэшхо ин, зы метрэрэ см 20-рэ фэдиз икІыхьагьэу, сэшхо Іап- хэль — таужыкІэ къыткІэхьухьащтхэми а лІыхъужъым икъэшъэр ылъашъхьэхэмкІэ гъэзагъэу, ыкІыІу тыральхьажьыгьагь. Щэб- бар ашІэн ыкІи иІуашъхьэ альэзалъэмрэ щэбзэщалъэмрэ зэрэ- гъун фае. голъыгъэхэр къыуагъашІэу щэб-ТилъэпкъыкІэ тишІэжьи тикІэзащэхэр зэхэульыихьагьэхэу,

ныжъхэри тэр-тэрэу тымыгъэльапІэмэ нэмыкІ льэпкъым егъашІи уасэ ритыщтэп, ар нэфэ щызэхэльыгъэх. Щэбзэщалъэм шъыпкъэ къэзышІырэр исп унэкъихыгъэу зы щэбзащэ мыхэмэ мэ арашІагъэр ары. Тиижъырэ абгъукІэ щыльыгъ. ГъучІым хэчІынальэ ашти нэмыкІ льэпкъхэр шІыкІыгъэ штаукІэуалъэу лъэшэу исыхэ зэхъум, егъашІэм адыгэмэ хэульыихьагьэм тегьэпк Іагьэ къаухъумэгъэ хьадэунэхэр лъэпсэкІод ашІыгьэх. Я XIX-рэ лІэшІэгъум 3500-м зипчъагъэкІэ Джэрзхэу бгырыпхышъхьэ ыкІи ехъущтыгъэхэм ащыщэу псаоу бгырыпх тедэхэр ыпчанэ дэжь къагъэнагъэр шъэм ехъу къодый. ятІэмрэ пхъэмбаипхъэхэмрэ ахэ-КъэсэІо зэпыт: имыем хэта шъхьасырэр? Тиижъырэ тарихъырэ тиархеологиерэ афэтшІэнэу къытте-КъычІэтхыгъэхэм аныбжьырэ фэрэр тэр-тэрэу зэшІотымыхымэ, хъугъэ-шІагъэу къаІотэжьырэр ар тфигъэцэк Іэнэу зыпари дуназыхъугъагъэмрэ ялъэхъанэхэмкІэ им тетэп.

> Асран тихъишъи титарихъи ащыщ хъугъэ, арышъ, ащ икъупшъхьэхэр чІэлъхьажьыгъэхэу, цІыфхэр Іухьанхэ алъэкІынэу, туризмэм епхыгъэ чІыпІэмэ апэблагъэу къзунэ зыщыфагъэпсыжьыщтыр къыхэхыгъэмэ дэгъугъэ.

Тиэкспедицие и Іофхэр зэпыфэхэзэ, охътэ кІэкІым къыкІоцІ дгъэцэкІэнэу щытыгъэхэр зэшІотхыгъэх. МыщкІэ ишІуагъэ къэкІогъэн фае Іуашъхьэр зызэтетэутыхэм тхьэльэІу зэрэтшІыгьафашІыгъагъ. Ар дэгъоу къегъэ- гъэм. Аужырэ илъэсхэм тытІэнэу нафэ Іуашъхьэм зэолІ закъом етымыгъажьэзэ, ижъыкІэ адыгэхэм зэряшэныгъэу, тхьэлъэІу мыкІыгъэм. ЛІыгъэ зэрахьэзэ тэшІы. Тхьэшхом, Уашхъом, Шыблэм, Тхьагъэлыдж, Мэзытхьэ, Ахын, Псыхъогуащэ, Псатхьэ, нэмыкІхэм тильэІу афэтэгъазэ ыкІи экспедицием хэлажьэхэрэм псауныгъэ яІэнэу, дунаир ошІоу, Іофыр псынкІзу, шІуагъз хэлъзу зэпагъэфэнэу тялъэІу.

> Іуашъхьэр къат пчъагъэу зэрэзэтетэкъуагъэр рыдгъэунэфэу, илъэгагъэ щизэу дэпкъым фэдэу, къэдгъэнагъэр аужырэ такъикъхэм итыутыжьы зэхъум, щэнаутыблэ зэмлІэужыгъохэр зэщэкІыгъэхэу къыхэтэкъугъэх. Ахэр пчъагъэмкіэ тіокіым къыщь кІэщтыгъэхэп, зэмышъогъугъэх: шІуцІэх, ежьашьох, гьожьышэх, плъыжьыбзэуи зы къахэцІэнльыгь. Нэжь-Іужьхэм къа Іуатэ блэхэм Іуашъхьэхэр къагъэгъунэхэу. ТетІэфэ ахэм зыми яягъэ къырагъэк Гыгъэп, тэри зызакъо тымыукІ у дгъэкІ ожьыгъэх.

Асран Іуашъхьэ зытэуплъэкІум, хъишъэм хэтэу бэ нафэ къэхъугъэхэр Джэдыгужъ Ушъуашъорэ гъэр, ащ дакІоуи упчІэхэр къы-Щэгъэшъуй Нэджэшъурэ якъэ- гъэуцугъэх. Ахэм яджэуапхэр халъэхэн фай. КъэкІорэгъым ахэ- шІэныгъэлэжьхэм зэхафынэу та-

> Адыгэ Республикэм и Лъэпкъ музей инаучнэ Іо-

Асран Іуашьхь: хьишьэр,

Адыгэ Республикэм и Правительствэ сомэ 1400000-рэ хьоу финанс

тыныр къызэрэзэ уахэу экспедицие зэхэтщэгъагъ. Археологие

тІынхэм мылъкушхо апэІухьэу

хабзэ. Бэ зытефэрэр техникэу бэ-

джэндэу тштэрэр, гъэстынып-

хъэхэр, щыфэхэр, унэу тызэрысы-

рэ фэтэр уасэр, лэжьапкІзу

Іофышіэмэ яттырэр, Іэмэ-псымэ-

хэу дгъэфедэхэу тщэфыхэрэр

арых. Анализхэм, пкъыгъохэр ре-

ставрацие зэрашІыхэрэм, сурэт-

хэм, чертежхэм, отчётэу Архео-

логием иинститут ратыжьынэу

Москва арагъэхьыжьырэм ыкІи

командировкэхэм апэТухьэрэри

<u>УикІэныжъ</u>

ШЪЫПКЪЭР

турэ зэфэшъхьафхэм ахэхьэрэ ікъыгъохэр къагъотыгъагъэх. Апэрэ илъэсым Псэкъупсэ къэхэлъэжъым экспедициитІоу щытІэгъагъэхэм сахэлэжьэнэу къыздэхъугъагъ. Ащыгъум Москва къикІыгъагъэмэ псынэпкъмэ атетыгъэ саугъэтхэр картым тырагъэуцогъагъэх ыкІи Псэкъупсэ къэхэлъэжъым иинагъи дгъэунэфыгъагъэ. ЛэупэкІэ Нурбыйрэ Дит-

<u>къэхэлъэжъыр</u>

Экспедициехэм КъокІыпІэ

льэпкъхэм яискусствэ имузееу

Москва къикІыгъэмрэ Адыгеим-

кІэ ЛэупэкІэ Нурбый зипэщагъэ-

мрэ мыщ 1982-рэ илъэсым апэ-

рэу уплъэкІунхэр щырагъэжьэ-

гъагъ. Нэужым 1989-рэ илъэсым

нэс Нурбый тарихъ факультетым

истудентхэм практикэ аригъэхьы-

<u>зэрат Гыгъэр</u>

АгъэтІылъыжьыгъагъэм щыгъ-

лер Пётр Алексей ыкъомрэ зипэщагъэхэр тІын Іофхэм апылъы- кІыгъоу фэхъугъэр, ар зэрэкІогъэх. Мыекъопэ культурэм къы- дыпэщтыр адыгэхэм зыгорэущтэу хиубытэхэу джэрз пкъыгъохэр язгъашІэ сшІоигъуагъ. зыдычІалъхьажьыгъэгъэхэ шакІом икъупшъхьэхэр къычІахыжьыгъагъэх. А «шакІом икъэхалъэ» къыхэкІыгъэ джэрз Іашэхэмрэ Іэмэ-псымэхэмрэ анахь рэкІэ мэхьанэ зэриІэм щызгъэгьо-Іошъхьэ иныхэм зэгъо дэдэрэ ныІэп къазарачІагъуатэрэр.

<u>Тхыгъэмэ</u> <u>къазэрэхафэрэр</u>

Къэхэлъэжъым пэблэгъэ Іуашъхьэхэм анахь къэбар гъэшІэгъон зыпылъыр Асран Іуашъхь. А лІыхъужъыр эпосэу «Нартхэм» бэрэ къахэфэ

Мэрэтыкъо Къасимэ и «Адыгэ

къэнэфагъ.

Адыгэ лъэпкъым инарт хъишъэхэм ахэт саугъэтыр псым зэрихьын ылъэкГыштым игугъу 1998-рэ илъэсым къыщегъэжьагъэу бэрэ сшІыгъэ. Адыгэ телевидением ащ фэгъэхьыгъэу адыгабзэк Іи урысыбзэкІи къэгъэлъэгъон заулэ щызэхэтщагъ. Гъэзетэу «Адыгэ макъэм» пчъагъэрэ къыхаутыгъ, радиомкІи пчъагъэрэ игугъу ашІыгъ. Асран Іуашъхьэ гумэ-

Адыгэ РеспубликэмкІэ культурэ кІэныжъхэм якъэухъумэн игъэ-ІорышІапІэ ипащэу ЦІыпІынэ Рустем саугъэтым тилъэпкъ культузэгъагъ. Іуашъхьэм итІын шІэхэу зэшІохыгъэ зэрэхъущтым ишъыпкъзу ыуж итыгъ. Асран Іуашъхьэ кІодыпэн зэрилъэкІыщтыр тиреспубликэ ипащэхэм къагурыТуи, кІасэ амыгъэхьоу етІэнхэшъ

ауплъэкІунэу ахъщэ къатІупщыгъ. Джырэ тилъэхъанэ тиреспубликэ мылъкубэ зэримыІэр къызыдэплъытэкІэ, Адыгэ Республикэм и Правительствэрэ культурэм и Министерствэрэ экспедициер чІыпІэцІэ гущыІальэ» мары ащ зэрэзэхарагьэщагьэмкІэ льэшэу

Илъэс 37-м къыкІоцІ псым ягугъу афэсшІыжынгы. Мыщ нэпкъхэр гуигъэухэзэ шъофымкІэ дэжьым къэІогъэн фае тятэжъ лъигъэкІотагъэх, Асран Іуашъхьэ пІашъэмэ якІэныжъ тиреспубликэ нэсыгь ыкІи ыльапэ тІэкІу пигьэ- цІыкІу къинагьэхэмкІэ тизакьоу угъ. Елбэтэу тІыгъэн зэрэфаер зэрэтимыер. Тыдэ щыпсэурэ адыгэхэмкІэ ар зэдытиунай ыкІи тисаугъэтхэм яуплъэкІун зэкІэми зэдытипшъэрылъын фае.

<u>Хъишъэм зэрэхэтэу</u> <u>зэолІым иех</u>

Непэ нарт Асран Іуашъхьэмрэ къыготыгъэ Іошхьэ цІыкІумрэ теткъызэрэщиІорэм фэдэ къабзэу, хъугъэ-шІагъэм шъыпкъэ лъапсэ адыгэ зэол Гл Іыхъужъым икъуп- шыхьатэу мэуцух. Ар тэрк Іэ шъхьэхэмрэ Іашэу дычІалъхьа- зэрарышху. жьыгъагъэхэмрэ къэдгъотыжьыгъэх. ІэшІагъэхэм аныбжь, пэшІорыгъэшъэу экспедицием ипэща-

гъэмэ зэрагъэунэфырэмкІэ, я XIV бытэх. Монгол-къэндзалхэр адыгэхэм къызязэуагъэр мы лъэхъанэхэм къахеубытэ. А дзэ мэхъаджэм чъэ зао къарашІылІэгъагъ.

Анахьэу адыгэ бэдэдэ заукІыгъагъэр къалэу Іузэжъу (Азов) къыщегъэжьагъэу Пшызэ къынэсэу шъофхэр, мэкъупІэхэр ащаары. Анахь зэрарышхо адыгэмэ

Мыщ дэжьым къыщыІогъэн фае археологхэм къычІахыхэрэр икъоу экспертизэ нахьыбэрэмкІэ зэрамышІыхэрэр. Ащ пае льэпкъхэу зиягьэхэр къэгъэнэфагъэхэ хъурэп. Экспедициемэ къыч Тахыжы рэмэ янахыбэр ямышІыкІэу гъэпсыгъэх, лъапІэх. Ари адыгэхэм къа-

сырэп. Тилъэпкъ зэриер ашІа-

адыгэмэ зэряер къа Гуагъэу.

кІэмыугъуаемэ пІэкІахыщт кІэхэр агъэхьазырынхэу тащэгугъы, ау Іофыр зыщылъагъэкІотэщт уахътэр сшІэрэп. Гъэнэфагъэу лІэшІэгъуихым зык Гарамып эсырэм изыушъхьа-

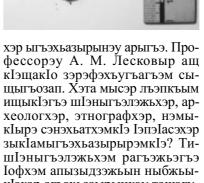
Экспедициеу къакІохэрэм япащэхэр тильэпкъ щыщыхэп, тызэрэфаем диштэу титарихъ ыгъэгумэкІыхэрэп. Амал иІэмэ сыд фэдэрэ пкъыгъохэу къапэми имыяхэу, зыгорэм къы-

гъу. Зитарихъ икъоу мытхыгъэ

тилъэпкъыкІэ ар чІэнэгъэшхо

Гъэ къэс къэкІорэ экспедицие заулэмэ тиреспубликэ Іоф щашІэ. Аужырэ илъэс 30-м къызэрэлъэгъуагъэмкІэ, тикІэныжъхэм ахэр — XV-рэ лІэшІэгъухэм къыхеу- арамыгъэкІуалІэхэмэ нахышІу. ГущыІэм пае, 1979-рэ илъэсым къыщегъэжьагъэу Санкт-Петербург къикІырэ купым зэпыу имыадыгэхэм тІогьогогьо льыпсыгьэ- Ізу Адыгеим Іоф щешІэ, ау сэ сышыгъуазэп къычІахыгъэмэ ащыш

Мыгъэ С.-Петербург къищытІагь. Тыдрэ чІыпІа зыдэгъэстыхи, монголымэ яшымэ ара- щы агъэхэр? Сыд л Тэужыгъорэ гъэшхын ямыГэу къин залъэгъур саугъэта атГыгъэр? Сыда гъзу, къытагъэлъэгъущтыгъэ. цІыкІухэмкІэ къыхэтыукъэбзы-

<u>ихьадэкъупшъхьэба?</u>

зы лІэужым адрэ лІэужым фиІотэжьызэ, Асран Іуашъхьэу зикъэбар цІыфмэ ашІапэрэм къычІэдгъотагъэхэр а лІыхъужъым имыхьадэкъупшъхьэхэу экспедицием ипэщагъэм телевизорымкІэ къы-Іуагъ. ГъэшІэгъоныба, тилъэпкъ итарихъи, иэтнографии, ичІыпІацІэхэми ащымыгъозапэу, Іуашътыкіыгьэх. Нарт къэбарыжым гьотыхэрэр адыгэмэ къарапэ- хьэр тэтіыфэ Москва къыдэмыкІыгъэ шІэныгъэлэжьым къэдгъотыгъэхэм зэфэхьысыжь къафизэриГэр къыушыхьатыжьэу пэсэрэ рахыгъэхэу е къыращыгъэхэу шПыгъ. ЗэрэхъурэмкГэ, чылэгъуитфымэ — КъэзэныкъоитІумэ, Очэпщые, Шыхьанчэрыехьаблэ, Шэбэнэхьаблэ адэсыгъэ нэжъ-Іужъхэм анахьи нахь дэгъоу а Іуашъхьэм икъэбар ешІэ ыкІи ар Асран зэримыер «къеушыхьаты». КъычІэтхыгъэхэр лІэшІэгъу заулэкІэ нахыжыйгы эхэмэ адыгэмэ ямыегъахэу къызэриІощтыгъэм щэч хэлъэп.

> Псэкъупсэ къэхэлъэжъхэр 1982-рэ илъэсым тыуплъэкІухэ зэхъум, мы чылагъохэм ащыщ лІыжъхэр бэрэ къыІухьэхэу кІыгъэхэу купищ Адыгеим хъугьэ. ЛэупэкІэ Нурбыйрэ сэрыкъычІахыгъэр? Адыгэу хэта КъаГуатэштыгъэ ятІонэрэ Іошъхьэ кІыгъэх. ЗэрэдгъэунэфыгъэмкІэ,

жьыщтыгъэх ыкІи ауплъэкІужьын щыІэжьыщтыгьэп.

Куплъышъо хъугъэхэу чІэшъурэ гъэнэфагъэу ахэм Асран хьэгъэ пхъэхэр къазгъырхэмкІэ, Іуашъхьэ, ыпэкІэ къызэрэтІуа- шъэжъыехэмкІэ, пхъэнкІыпхъэ

гъагъ. Адрэ ІошъхьитІоу пэблари атІынхэу щытых. Хъишъэм шэгугъы. иштээф мыхэми нахь нафэ къашІы-

Асран Іуашъхьэм къычІэдгъо-

жьынэу тежэ.

къязыхыгъагъэхэр хъанхэу Ти- ахэр зышІэрэр, зыльэгъугъэр? ціыкіоу ащ кіэрытыгъэр атіэкіызэ пхъэмбаим метри 2,3-рэ икіымуррэ Узбекрэ. Чы зэныбжымэ А экспедициехэм къагьотырэм хъункlакlохэр зыгорэмэ агъащтэ- хьэгъагъ. Хьадэм ышъхьэ къозэныбжым щызэпэІудзыгьэхэү саухэу, акІыІухэр ульыигьэхэу ехьылІагъэу итхагъэр: тэжьыгъэм ихьадэкъупшъхьэхэр фышІ, Адыгэ Республикэм ащыпсэущтыгъэ адыгэхэу 1395 — льыплъэнхэу сыд пае ти- хи зэрэЈукІыжынгъагьэхэр. Ащ хьапІэмкІэ гъэзагъэу щыльыгъ. зэхэтыугъуаехи, зы пакетым итмыльагэхэу ІошъхьитІу щытыгь. къыщыдгьотыгъэх. Ахэр Мые-«Асран Іуашъхь. Къэзэныкъо-Мыщ къыщыхэзгъэщынэу сыкультурэмкІэ изаслуженнэ 96-рэ илъэсхэм бэдэд аукІыльэпкь щышхэр ахэмытыха? рихьылІагьэхэм къаІощтыгъэ Тыжьын къашыкъэу дышъэпс льхьагьэхэу, Очэпщые хасэм Нэужым лІыжъхэм тызэрэщагьэ- къуапэ тимузей чІэлъых. якІэм икъокІыпІэкІэ ихэгъуашъ- фай Германием щыпсэурэ Уджы-ІофышІ.